

prejeto: 2008-07-15
izvirni znanstveni članek

UDK 327.5(497.1:437:470+571)"1968"

TITOVİ POGOVORI V MOSKVI APRILA 1968 IN ČEŠKOSLOVAŠKA KRIZA*

Jan PELIKÁN

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav světových dějin,
CZ-11638 Praha 1, Nam. Jana Palacha 2
e-mail: pelijbfff@ff.cuni.cz

IZVLEČEK

Članek obravnava češkoslovaško-jugoslovanske odnose v aprilu leta 1968 v sklopu razvoja vzhodnega bloka, s posebnim poudarkom na sovjetsko-jugoslovanskih stikih. V tem obdobju je prišlo do ponovnih poskusov za obnovitev sodelovanja med Prago in Beogradom. Pobudo, ki je bila usmerjena k sklenitvi pogodbe o prijateljstvu med Češkoslovaško in Sovjetsko zvezo, pa je Josip Broz Tito zavrnil. Na položaj Jugoslavije v kontekstu praške pomladi so imeli dosti večji vpliv nenačrtovani Titovi pogovori v Moskvi na koncu aprila 1968. Na njih so Brežnjev in njegovi sodelavci ostro kritizirali razvoj dogodkov na Češkoslovaškem in opozarjali Tita, da bi lahko bil v nevarnosti tudi socializem v Jugoslaviji. Jugoslovanski predsednik je odločno zavrnil kakršnokoli vmešavanje Kremlja v notranje dogajanje v Jugoslaviji, hkrati pa zagotovil, da bo osebno prispeval k notranji politični stabilizaciji na Češkoslovaškem.

Ključne besede: praška pomlad, Sovjetska zveza, Jugoslavija, Češkoslovaška, Josip Broz Tito

I COLLOQUI DI TITO A MOSCA NELL'APRILE 1968 E LA CRISI CECOSLOVACCA

SINTESI

L'articolo esamina le relazioni tra Cecoslovacchia e Jugoslavia nell'aprile del 1968 all'interno del blocco sovietico e soprattutto nell'ambito dei contatti tra sovietici e jugoslavi. In questo periodo ci furono infatti alcuni tentativi per ripristinare

* Besedilo je del raziskovalnega projekta MSM 0021620827 Češke dežele sredi Evrope v preteklosti in danes (Výzkumný záměr MSM 0021620827 České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes), katerega nosilec je Filozofská fakulteta Karlove univerze v Prazi.

la collaborazione tra Praga e Belgrado. L'iniziativa, atta a riavvicinare i due Stati attraverso un patto di collaborazione tra la Cecoslovacchia e l'Unione Sovietica venne respinta da Tito. Un'importanza molto maggiore sull'atteggiamento jugoslavo verso la Primavera di Praga ebbero invece i colloqui di Tito a Mosca alla fine dell'aprile 1968. In quell'occasione Breznev ed i suoi collaboratori criticarono aspramente il corso degli avvenimenti in Cecoslovacchia ed avvisarono Tito, che potrebbe essere in pericolo anche il socialismo in Jugoslavia. Il presidente jugoslavo respinse decisamente qualsiasi interferenza del Cremlino sulla situazione interna jugoslava, ma assicurò il proprio personale aiuto alla stabilizzazione politica della Cecoslovacchia.

Parole chiave: Primavera di Praga, Unione Sovietica, Jugoslavia, Cecoslovacchia, Josip Broz Tito.

V začetku aprila 1968 je Josip Broz Tito odšel na skoraj enomesečno potovanje po azijskih državah. Sledili so si uradni obiski Japonske, Mongolije in Irana. Zunanja politika SFRJ se je tako v začetku aprila v določeni meri razdvojila. Začasno se je bistveno zmanjšala povezanost in obveščenost dela izvršne oblasti, ki je sodeloval pri odločanju o konkretnih korakih SFRJ na področju mednarodnih odnosov. Razlog za to je bil z današnjega stališča – torej z oddaljenosti samo petdesetih letih – banalen, celo nekoliko komičen. Bivanje beograjskega vodje v tujini je bistveno omejilo možnost njegove komunikacije z najpomembnejšimi predstavniki jugoslovanskega zunanjega ministrstva. Skoraj mesec dni se tudi ni mogel posvetovati o ključnih političnih vprašanjih z najbolj vplivnimi člani vladajoče skupine, ki so ostali v Beogradu.

Takratni zelo dobri odnosi med Jugoslavijo in moskovskim vodstvom so pogojevali načrtovane postanke za oddih na Titovi poti. Jugoslovanski vodja je na poti na Daljni vzhod tri dni počival v Novosibirsku (6.–8. 4.), pred potjo v Iran pa je prespal v Samarkandu (21.–22. 4.). Med postankom v Sibiriji so Tita pozdravili Genadij Voronov (član politbiroja CK KSSZ in predsednik ruske vlade) ter Gromikov namestnik Leonid Iljičov; v Uzbekistanu se je srečal z lokalnimi komunističnimi funkcionarji. Vendar med temi srečanji ni bilo nikakršnih pomembnejših pogovorov (AMIJ, 1).

Kremelj vabila jugoslovanskemu vodji na pogovore prvotno ni imel v načrtu.¹ Ideja, da bi se za to izkoristila Titova pot v Azijo, se je gotovo porodila iz dinamičnega razvoja na Češkoslovaškem, ki je sovjetske vodje vse bolj vznemirjal. Eden od

¹ O tem priča tudi potek srečanja Gromikovega namestnika V. Kuznjecova z namestnikom zunanjega ministra SFRJ M. Pavičevićem, ki je šel za Titom na Japonsko in se 12. aprila za kratek čas ustavil v Moskvi. Med dvojnopolurnim pogovorom, v katerem o dogajanju na Češkoslovaškem ni bilo niti besede, Kuznjecov eventualnega povabila Titu v Moskvo ni omenil (AMIJ, 2).

razlogov, da so se kremeljski vodje strinjali s Titovim predlogom delovnega srečanja, so bili morda rezultati aprilskega plenuma CK KSČ, ki je odobril predlog Akcijskega programa KSČ in s funkcij razrešil del pomembnih funkcionarjev iz časa Novotnega.²

Jugoslovanski vodja je kasneje, šele po avgustovski okupaciji Češkoslovaške, zaradi očitnih razlogov trdil, da je vabilo Leonida Brežnjeva na pogovore najprej zavrnil in je v Moskvo prišel šele po daljšem vztrajanju sovjetskega vodstva (AJ, 10). Vendar je bila to namenoma popačena interpretacija dejstev. V resnici je jugoslovanski vodja že med potjo na Japonsko, ko se je v Sibiriji pogovarjal s članom CK KSSZ Voronovom, sam predlagal, da bi se lahko njegova pot po Daljnem vzhodu izkoristila tudi za sovjetsko-jugoslovansko srečanje na najvišji ravni (AMIJ, 13).³ Kremelj je na Titovo ponudbo odgovoril šele po nekaj dneh. Med obiskom Japonske je jugoslovanski vodja od Brežnjeva prejel povabilo, naj se na poti v Iran namesto v Samarkandu ustavi v Moskvi (AMIJ, 9). Josip Broz Tito se je s povabilom strinjal, je pa prosil, da bi srečanje zaradi tehničnih razlogov potekalo na Krimu ali v Sočiju.⁴ Po pojasnilu Brežnjeva, da v zadnji dekadi aprila zaradi obiska vietnamske delegacije in drugih že dogovorjenih obveznosti ne more zapustiti Moskve, je Josip Broz Tito med bivanjem v Mongoliji kot kraj pogovorov sprejel glavno mesto SZ. Namesto termina, ki ga je Brežnjev prvotno predlagal (21.–22. april), pa so pogovori potekali šele teden dni kasneje, med Titovo potjo nazaj v domovino (AMIJ, 13).

V kontekstu sovjetsko-jugoslovanskega zблиževanja, ki se je od sredine leta 1967 naglo pospeševalo, je bilo povabilo Brežnjeva, ki ga je pravzaprav predlagal Tito, še en dokaz pripravljenosti takratnih kremeljskih vodij, da se ob vsaki priložnosti z njim posvetujejo o aktualnih problemih dvostranskih odnosov in mednarodne politike. Niti jugoslovansko veleposlaništvo v Moskvi niti vodilni delavci zunanjega ministrstva SFRJ niso mogli odkriti, kaj bo osrednja tema pogovorov. Povsem logično so domnevali, da gre za standardno izmenjavo stališč in da Brežnjev pravzaprav samo nadaljuje lansko prakso.⁵ Visoki predstavniki jugoslovanskih zunanjepolitičnih služb

2 Več o razvoju stališč najvišjega sovjetskega vodstva do dogajanja na Češkoslovaškem marca in aprila 1968 v: Pichoja, 1994; 1995.

3 Titovo iniciativo za uresničitev srečanja z najvišjim sovjetskim predstavnikom posredno dokazuje tudi depesha takratnega veleposlanika ČSSR v Beogradu Ladislava Šimoviča. Šimovič je v Prago poročal, da »je Tito izrazil željo, da bi se med poletom na Japonsko srečal s tov. Brežnjevom« (AMZV, 5). Ni prav verjetno, da bi bilo komu od jugoslovanskih funkcionarjev v interesu zavajati češkega diplomata glede te zadeve.

4 Prozaičen razlog je bila Titova nejevolja zaradi podaljševanja že tako utrudljive poti za novih nekaj tisoč kilometrov. Jugoslovanski predstavniki so že okrog 20. aprila diplomate prijateljskih držav obvestili o tem, da se bo na jugu Sovjetske zveze uresničilo srečanje najvišjih predstavnikov SZ in SFRJ (AMZV, 5; 7; 8).

5 Leta 1967 se je Tito z Brežnjevom trikrat pogovarjal v SZ: med neuradnim obiskom januarja 1967; med multilateralnim srečanjem vodij socialističnih držav v času šestdnevne vojne na Bližnjem vzhodu in med svojim devetdnevnim obiskom v Moskvi ob proslavah 50. obletnice oktobrske revolucije.

niso menili, da bi bilo lahko glavni razlog pobude Brežnjeva dogajanje v Pragi.⁶ Razvoj na Češkoslovaškem se je za nameček – kot smo že omenili zgoraj – ravno aprila začel dramatično pospeševati.

V skladu z uveljavljeno prakso sta zunanje ministrstvo in jugoslovansko veleposlaništvo v SZ za Tita neposredno pred njegovim prihodom v Moskvo pripravila delovna gradiva za pogovore. Vsebovala so povzetek razvoja in aktualno stanje medsebojnih odnosov⁷ ter analizo problemskih sklopov, za katere se je domnevalo, da jih bo sovjetska stran omenila.

Jugoslovanski veleposlanik v Moskvi Dobrivoje Vidić je med devetimi domnevnimi točkami dnevnega reda situacijo na Češkoslovaškem in Poljskem po pomembnosti uvrstil šele na tretje mesto. Pri tem je ugotavljal, da sovjetskemu vrhu več skrbi gotovo povzroča situacija na Češkoslovaškem kot pa težave Gomulkovega vodstva. Predvideval je, da bo Brežnjev želel slišati Titov nazor o aktualni situaciji na Poljskem in na Češkoslovaškem ter da bo izrazil nezadovoljstvo s poročanjem jugoslovanskega tiska⁸ o dogajanju v obeh državah, zlasti na Češkoslovaškem. Vidić je domneval, da bo Brežnjev med pogovori Tita predvsem poskušal prepričati, da bi se Jugoslavija udeležila načrtovanega sestanka vodij vseh komunističnih strank.⁹ Pri tem je predpostavljalo, da bo Kremelj zaradi tega pripravljen na vrsto kompromisov: Titu bo povedal, da bo na sestanku predlagal ukinitve protijugoslovanskih resolucij, sprejetih na podobnih sestankih v letih 1957 in 1960, ter hkrati predlagal tudi sprejetje skupne izjave, ki bi Zvezi komunistov Jugoslavije prinesla zadoščenje zaradi teh dvomov (AMIJ, 10).

V podobnem duhu so bila pripravljena tudi gradiva za prihajajoče pogovore, ki so bila delo pristojnega odbora jugoslovanskega zunanjega ministrstva.¹⁰ V analizi, ki se ukvarja z medsebojnimi odnosi, Lj. Babić našteva vrsto pozitivnih korakov, ki jih je sovjetsko vodstvo naredilo v zvezi z Jugoslavijo v zadnjih tednih, in sicer tako na političnem kot gospodarskem področju. Vendar je Babić opozarjal, da interesa za razvoj odnosov z Jugoslavijo verjetno ni izzvala korenita sprememba odnosa Kremlja

6 Tito je kasneje izjavljal, da mu je bilo od trenutka, ko je prejel vabilo na srečanje z Brežnjevom, jasno, da želi sovjetsko vodstvo z njim govoriti o situaciji na Češkoslovaškem (npr. AMIJ, 11).

7 Gradivo, ki ga je pripravilo veleposlaništvo SFRJ v Moskvi, je aktualno stanje medsebojnega sodelovanja ovrednotilo v celoti pozitivno (AMIJ, 5).

8 Že v začetku leta 1968 je tiskovni odbor zunanjega ministrstva SZ jugoslovanskim novinarjem, akreditiranim v Moskvi, omejil dostop do zaupnih informacij, ki jih je sicer dajal časnikarjem iz drugih socialističnih držav (AMZV, 1).

9 O nujnosti sodelovanja Jugoslavije na posvetu komunističnih strank je Tita že med njegovim obiskom v Mongoliji večkrat prepričeval J. Cedenbal. Mongolski vodja je pri tem nedvomno ravnal po napatkih iz Moskve (AMIJ, 13).

10 Tako veleposlanik v Moskvi Dobrivoje Vidić kot zunanji minister (državni sekretar) Marko Nikezić in vodja odbora socialističnih držav Ljubomir Babić so bili pri tem do sovjetske politike zelo sumničavi in očitno niso sodili na tisto krilo beograjskega vodstva, ki bi pozdravilo večje zблиževanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo.

do Titovega vodstva, ampak ga pogojujejo trenutni mednarodnopolitični problemi. Pri njihovem naštevanju je na prvo mesto uvrstil situacijo v socialističnih državah. V zvezi s tem je v svojem gradivu opozoril, da se je sovjetski veleposlanik v Beogradu I. Benediktov pritožil nad poročanjem jugoslovanskega tiska o dogodkih v ČSSR (AMIJ, 3).

Odbor zunanjega ministrstva, ki ga je vodil Lj. Babić, je za Tita poleg zgoraj omenjenega delovnega gradiva pripravil tudi nekaj drugih analiz. Ena od njih je zadevala odnos sovjetskega vodstva do najnovejšega razvoja v socialističnih državah. Kot žarišča problemov v sovjetski interesni sferi so bile označene usmeritev Romunije k večji neodvisnosti, stopnjujoča se notranja napetost na Poljskem in posledice, ki jih ima lahko za enotnost vzhodnega bloka in notranjo situacijo v SZ *zmaga progresivnih sil na aprilskem plenumu CK KSČ*. V gradivu so bili torej pravilno naštetih problemi, s katerimi bo soočeno Dubčkov vodstvo. Njegovi avtorji so domnevali, da bi se sovjetski pritisk na Češkoslovaško lahko stopnjeval. V času priprave analiz, torej v zadnji dekadi aprila, pa niso pričakovali, da bi v povezavi z dogodki v Pragi lahko izbruhnila resnejša kriza (AMIJ, 4). Zaznali so povečevanje nezadovoljstva sovjetskih funkcionarjev z razvojem na Češkoslovaškem, niso pa znali oceniti, kako hitro se bodo nevednosti stopnjevale.

Osnovni sklepi in ocene, obseženi v gradivih za načrtovane pogovore Josipa Broza Tita v Moskvi, so vplivali tudi na potek aprilskih srečanj vodilnih ljudi ZKJ in visokih uradnikov zunanjega ministrstva s sovjetskimi diplomati, akreditiranimi v Beogradu. V začetku aprila je sovjetski veleposlanik Ivan Benediktov sekretarju za zunanjo politiko pri izvršnem odboru CK ZKJ Nijazu Dizdareviću sporočil, da odhaja na plenarno zasedanje CK KSSZ, kjer se bo razpravljalo predvsem o nadaljnjem razvoju kmetijstva. Dodal pa je še, da *»se bo zaradi dogodkov v svetu in v socialističnih državah nujno treba ukvarjati tudi z mednarodnimi problemi.«* Vendar se je ta informacija izgubila v širši razpravi in Dizdarević ji očitno ni pripisoval večjega pomena. Prav tako ni bil zmožen pravilno oceniti, ali Benediktova omemba dogodkov v socialističnih državah zadeva bolj Poljsko ali Češkoslovaško (AJ, 1).

Po vrnitvi iz Moskve je Benediktov obiskal Mijalka Todorovića, ki je imel kot organizacijski sekretar izvršnega odbora CK ZKJ in član izvršnega odbora predsedstva CK ZKJ v okviru vladajoče oligarhije formalno in dejansko pomembnejšo funkcijo kot N. Dizdarević. Veleposlanik je takratnemu Titovemu bližnjemu sodelavcu podrobno poročal o temah, obravnavanih na nedavno končanem zasedanju CK KSSZ (vojna v Vietnamu, odnosi s Kitajsko in Združenimi državami, sodelovanje z Romunijo). Na koncu poročila, ne da bi ta problem posebej poudaril, je Todoroviću rekel, da se je vodstvo Komunistične stranke Sovjetske zveze ukvarjalo tudi z aktualnim dogajanjem na Češkoslovaškem. Po zapisih s sestanka je povzel, da je vodstvo KSSZ *»izrazilo nezadovoljstvo s situacijo v ČSSR zaradi nevarnosti delovanja protisocialističnih sil. Registrirana je dejavnost prozahodnih elementov, za-*

hodnih obveščevalnih služb, religiozних sil ter ostankov buržoaznih slojev in strank. Vendar pa so češkoslovaški tovariši prepričali KSSZ o svojem prijateljstvu s SZ. Češkoslovaški tovariši zdaj trezno razmišljajo. KSSZ meni, da bo pri razvoju ČSSR še prihajalo do problemov in da bo potrebna budnost, predvsem na ideološkem področju. Kljub vsemu SZ daje in bo dajala ČSSR vsakršno, tudi finančno, pomoč» (AJ, 3). V Benediktovem sporočilu je že bilo slišati grozilne formulacije, ki so jih sovjetski vodilni do 21. avgusta redno ponavljali ob pritiskih na Dubčkovovo vodstvo in ki jih je med pogovori z Brežnjevom konec aprila slišal tudi Tito (dejavnost zahodnih obveščevalnih služb, obstoj milijona privržencev sil, poraženih februarja 1948). Na drugi strani pa sovjetski titular (in član CK KSSZ) niti z besedo ni omenil razmišljanj o neposrednem posegu Sovjetske zveze v ČSSR. Benediktov ni znal ali še verjetneje ni hotel odgovoriti na Todorovičovo vprašanje, ki je zadevalo potek in zaključek marčevskega srečanja predstavnikov šestih komunističnih strank vzhodnega bloka v Dresdnu.

Podobno je v odnosu do razvoja na Češkoslovaškem izzvenel tudi pogovor chargé d'affaires sovjetskega veleposlaništva v Beogradu M. Vasiljeva z Lj. Babićem. Vasiljev je v okviru že ustaljenega medsebojnega obveščanja vodstev obeh držav o pomembnih zunanje-političnih aktivnostih prišel na zunanje ministrstvo SFRJ poročat o nedavnem Kosiginovem obisku v Iranu. Ko je prebral ustrezno sporočilo, se je sovjetski diplomat pozanimal o stališču jugoslovanske vlade do aktualnega dogajanja na Poljskem in Češkoslovaškem. Sam je pri tem izrazil podobno stališče kot pred kratkim Benediktov. Izjavil je, da se situacija na Češkoslovaškem zapleta in da se poskusi demokratizacije izkoriščajo za obračanje proti socializmu. Vasiljev je, sicer ne tako prepričljivo kot pred časom, ko je govoril o Gomulkovi sposobnosti za zatiranje protirevolucijskih tokov, pa vendarle enoznačno pozitivno govoril o Dubčku in drugih članih vodstva KSČ. Rekel je, da se veseli zaupanja SZ in da ima vodstvo KSSZ dogajanje v Pragi za notranjo zadevo Češkoslovaške (AMIP, 8).

Ustrezna naklonjenost in ostentativni interes za razvoj sodelovanja sta bila očitna tudi iz sporočila, ki ga je Moskva naslovila na SFRJ v zvezi s preložitvijo obiska delegacije KSSZ v Beogradu. Svetovalec veleposlaništva M. Vasiljev je sekretarja izvršnega odbora CK ZKJ Dizdarevića obvestil, da je prestavitev termina obiska zgolj posledica tehničnih težav in da nanjo niso vplivale nobene politične okoliščine. Članu širšega vodstva ZKJ je zagotovil, da »KSSZ želi tudi nadalje razvijati sodelovanje z Zvezo komunistov Jugoslavije na pozicijah marksizma-leninizma« (AJ, 2).

Vzporedno s pripravo Titovega srečanja z najvišjimi funkcionarji SZ, pri katerem se je pričakovalo, da bo na dnevni red prišlo tudi dogajanje na Češkoslovaškem, se je počasi in povsem nedramatično spreminjal odnos jugoslovanske politične elite do dogodkov, povezanih s praško pomladjo. V stikih med obema levima režimoma sta že od januarja prevladovali previdnost in zadržanost. Takšno stanje so pravzaprav povzročili zelo banalni razlogi. Najpomembnejši je bil strah pred neugodno reakcijo

Moskve ob morebitnem zblizanju politično destabilizirane Češkoslovaške, ki je stopila na pot reform, z Jugoslavijo, ki je kljub izrazitemu izboljšanju odnosov z vzhodnim blokom za Moskvo še vedno ostajala partner, nevreden zaupanja. Večji strah pred nejevoljo skupine okrog Brežnjeva pa je čutilo Dubčkovovo vodstvo (več o tem v: Pelikán, 2006). Niti jugoslovanska elita pa več tednov po januarskem plenumu CK KSČ ni pokazala izrazite ali dosledne iniciative, ki bi bila usmerjena k večji intenzivnosti sodelovanja med obema državama.¹¹ Beograd je tudi čakal na dokončne rezultate pričakovanih kadrovskih sprememb in na sprejetje akcijskega programa KSČ, o katerega pripravi je bil obveščen (več o tem v: AMIJ, 15).

Sprememba v odnosu jugoslovanske elite do razvoja na Češkoslovaškem ni bila koordinirana, nosila je nespregledljive znake kaotičnosti; dejansko je bila razdeljena na nekaj ravni. Prvo so predstavljale pozitivne, občudujoče in v nekaterih primerih celo evforične reakcije vodilnih jugoslovanskih osebnosti na razvoj in značaj sprememb, potekajočih v Pragi, ki so po aprilskem plenumu CK KSČ dobile bolj jasno podobo in hitrejši tempo. Naklonjenih izrazov tega tipa od svojih partnerjev niso slišali samo češkoslovaški diplomati, akreditirani v SFRJ (AMZV, 2; 4), ampak so jih pomembne jugoslovanske osebnosti začele tudi objavljati v jugoslovanskih medijih. V tisku sta se v drugi polovici aprila in v začetku maja o razvoju situacije v ČSSR pozitivno izrekla zunanji minister Marko Nikezić ali pomembni slovenski komunistični funkcionar Mitja Ribičič (Borba, 17. 4. 1968a; Ekspres politika, 28. 4. 1968). Najdlje je šel Krste Crvenkovski, ki je v osrednjem makedonskem dnevniku dogajanje na Češkoslovaškem označil kot »pomembnejše od vseh drugih podobnih dogodkov v preteklosti, z izjemo velike oktobrske socialistične revolucije, revolucije v Jugoslaviji in na Kubi« (Nova Makedonija, 4. 5. 1968).

Vendar omenjenih ocen ne smemo precenjevati. Nikezić, Ribičič in Crvenkovski so sicer sodili med Titove bližnje sodelavce, vendar se o svojih nazorih glede Češkoslovaške z jugoslovanskim vodjo niso posvetovali. Njihove besede je lahko Tito kadarkoli posredno ali neposredno postavil pod vprašaj. Možno pa je, da so okrepile strah Moskve pred neugodnimi posledicami razvoja v ČSSR. Crvenkovski za povrh v pogovoru s češkoslovaškim veleposlanikom L. Šimovičem, ki je potekal tik pred objavo njegovega članka, ni pozabil poudariti, da beograjsko vodstvo zelo ceni izjavo Prage, ki je poudarjala interes KSČ in ČSSR za ohranjanje in razvijanje prijateljstva in sodelovanja s Sovjetsko zvezo (AMZV, 7; 8).

11 Še skoraj na sredini marca 1968 je zunanje ministrstvo SFRJ v pismu jugoslovanski ambasadi v Pragi hvalilo njeno vodstvo za dotedanja trezna stališča pri pogovorih s češkoslovaškimi predstavniki. Kljub temu so za vsak slučaj veleposlanika Trpe Jakovlevskega pozvali: »Situacija brez dvoma zahteva izogibanje vsakemu koraku, ki bi nam ga lahko katerakoli stran očitala. Izogniti se je treba vsakršnim tendencioznim komentarjem, odprtemu izražanju« (AMIP, 1).

Omenjena javno izražena stališča visokih predstavnikov beograjskega režima so izvirala tudi iz le delnega, čeprav ne samo površinskega poznavanja dogajanja na Češkoslovaškem. Od druge polovice maja – od Titove vrnitve s pogovorov v Moskvi, po naraščanju sovjetskega pritiska na Dubčkovovo vodstvo, po zvišanju aktivnosti radikalno reformnih skupin v ČSSR, ki so s stališča beograjskega vodstva negativno vplivale na razpoloženje jugoslovanske javnosti, še zlasti pa po študentskem revoltu v Beogradu v začetku junija – nobeden od visokih predstavnikov ZKJ in SFRJ podobnih, povsem nedvoumno pozitivnih ocen situacije v ČSSR ni ponovil.

Naslednji razlog za oživitev interesa jugoslovanske politične elite so bili rezultati aprilskega plenuma CK KSČ, ki je prinesel navidezno razjasnitev kadrovske situacije v oblastniških vrhovih ČSSR. Z mnogih pomembnih državnih funkcij in funkcij v stranki so bili razrešeni znani stalinisti, s katerimi so se predstavniki SFRJ po januarju 1968 obotavljali sodelovati. Na njihova mesta so bili postavljeni ljudje, o katerih je jugoslovansko vodstvo po pravici ali ne domnevalo, da bodo gotovo uveljavljali reforme.

V takšni situaciji je za obe strani postala nevzdržna nadaljnja zamrznitev bilateralnih stikov na višji ravni, stanje, ki se je vzpostavilo takoj po januarskem plenumu CK KSČ. Glede na zgoraj omenjene povzetke mnenj visokih jugoslovanskih funkcionarjev ter na ponavljajoče in stopnjujoče se izraze simpatij češke javnosti do jugoslovanskega modela¹² socializma, vladajoče elite obeh držav niso mogle še naprej čakati in so se morale začeti ukvarjati z obliko in vsebino medsebojnih odnosov po bistvenih notranjepolitičnih spremembah v Pragi. Zlasti češki javnosti je bilo težko razložiti, zakaj od januarja 1968 ni bilo niti enega obiska katerega od zunanjih ministrov, zakaj so se prekinili stiki med vladajočima komunističnima strankama. Razen političnih odnosov je bilo za obe državi pomembno tudi ekonomsko sodelovanje. Napovedovana ekonomska reforma v ČSSR je naravnost pozivala k intenziviranju gospodarskih stikov z Jugoslavijo, ki je že zdavnaj decentralizirala svojo ekonomijo in poskušala najti alternativo stalinskemu modelu gospodarstva.

Radikalno usmerjeni predstavniki praške pomladi so prav tako začeli razmišljati o možnostih sklenitve zavezniške pogodbe z Jugoslavijo. Po kasnejšem pričevanju Oldřicha Černíka je v začetku aprila 1968 Jiří Pelikán, takratni direktor Češke televizije in predsednik odbora za zunanje zadeve pri Narodni skupščini, med neformalno razpravo po imenovanju nove vlade na Praškem gradu rekel, da je nujno treba popraviti krivico, ki je bila storjena Jugoslaviji leta 1948, in obnoviti zavezniško pogodbo z njo. Navzoči zunanji minister Jiří Hájek ga je diskretno opomnil, da ni treba dražiti SZ in da morebitna pobuda mora priti s strani SFRJ, ki je pogodbo kot prva prekinila (Latyš, 1998, 80). Podobno kot Jiří Pelikán je nekaj dni kasneje s T.

¹² Pozitivni članki o jugoslovanski realnosti so se vse pogosteje pojavljali v časopisih in revijah. Kot na odličnem primer lahko opozorimo na obsežno razpravo R. Seluckega v Reportéru (Reportér, 1968).

Jakovlevskim govoril tudi Jaroslav Šedivý. Takratni delavec Zavoda za mednarodno politiko in ekonomijo ter glavni urednik revije Mednarodni odnosi, ki je imel tesne stike z reformno orientiranimi predstavniki zunanjega ministrstva, je veleposlaniku SFRJ rekel, da del češkoslovaškega vodstva začenja razmišljati ne samo o možnosti podpisa zavezniške pogodbe z Jugoslavijo, ampak celo o obnovitvi nekakšne Male antante, ki bi poleg Romunije zajemala še Madžarsko. Jaroslav Šedivý je očitno proučeval reakcijo jugoslovanske strani. Izjavil je, da bi bilo dobro, če Beograd te ideje ne bi takoj zavrnil (AMIP, 2). Ni pa ostalo samo pri sondaži Jaroslava Šedivýja, ki je bil takrat v okviru češkoslovaške diplomacije v podrejenem položaju.¹³ Možnost podpisa pogodbe sta takoj za tem v pogovorih z Jakovlevskim med drugimi omenila tudi Jiří Hájek in Ota Šik, torej veliko bolj vplivna predstavnika češkoslovaškega reformnega gibanja (AMIP, 5). Jugoslovanski veleposlanik je na te predloge reagiral zadržano. Čeprav se je v okviru Varšavskega pakta po šestdnevni vojni na Bližnjem vzhodu razpravljalo tudi o možnosti nove sklenitve zavezniške pogodbe z Jugoslavijo (AMZV, 12), ni mogoče izključiti, da so takšne pobude morda že aprila – torej še pred srečanjem Brežnjeva in Tita – izzvale strah v Moskvi.

Od najvišjih češkoslovaških predstavnikov je pobudo za konec omenjenega čudnega stanja v odnosih med Češkoslovaško in Jugoslavijo kot prvi dal predsednik vlade Oldřich Černík.¹⁴ Med sprejemom, ki ga je ob imenovanju nove vlade organiziral za šefe diplomatskih misij, je – ne da bi ga kdo o tem povprašal – jugoslovanskemu veleposlaniku rekel, da bo naredil vse, da bi se čim prej v celoti obnovili stiki med vodstvoma obeh držav. Obljubil je, da bo osebno nadzoroval uresničitev vseh dogovorjenih srečanj (AMIP, 4). Jakovlevski je v poročilu, ki ga je napisal po srečanju s predsednikom vlade ČSSR, nedvoumno priporočil, naj se češkoslovaški strani kolikor je le mogoče ustreže (AMIP, 3). Podobno mnenje je izrazilo tudi zunanje ministrstvo SFRJ (AMIJ, 15).

Černíkova pobuda je bila očitno rezultat dogovora češkoslovaškega vodstva, ki se je odločilo bistveno spremeniti dosedanji pristop k Jugoslaviji. Upad bilateralnih stikov je nameravalo tako rekoč čez noč nadomestiti z njihovim maksimalnim intenziviranjem. Praško vodstvo je doumelo, da sicer neopazna, a jasna distanca do Jugoslavije s stališča pristopa Kremlja do reformnega gibanja večjih pozitivnih premikov ni prinesla, in se je odločilo v Jugoslaviji poiskati enega od zaveznikov pred vse močnejšim sovjetskim pritiskom.

13 J. Šedivý je v teh dneh sklenitev zavezniške pogodbe z Jugoslavijo propagiral tudi v tisku (Literární listy, 18. 4. 1968).

14 Možno je, da je bila eden od impulzov tudi vsebina depeše Ladislava Šimoviča. Češkoslovaški veleposlanik v SFRJ je konec marca v Prago poročal, da so ga »tako s CK ZKJ kot tudi iz pristojnega odbora vprašali, ali se ČSSR zdi primerno, da ZKJ zavzame odprto stališče do trenutnega razvoja v KSČ in ČSSR. Pri tem upoštevajo tudi morebitne reakcije tretjih strani« (AMZV, 3).

Ponazoritev spremembe stališča češkoslovaškega vodstva so tudi nenavadne okoliščine organizacije srečanja zunanjih ministrov ČSSR in SFRJ. Kmalu po Černikovem pogovoru z Jakovlevskim je zanimanje za pogovore s svojim resornim kolegom Markom Nikezićem pokazal zunanji minister Jiří Hájek. Po več kot trimesečnem premoru v stikih visokih predstavnikov diplomatskih služb obeh držav je prosil Jakovlevskega, naj nujno naveže stik z Nikezićem, ki je bil ravno na uradnem obisku v Vzhodnem Berlinu.¹⁵ Veleposlanika SFRJ v Pragi je prosil, naj svojega šefa vpraša, ali bi se lahko na poti v domovino ustavil v Pragi (AMIP, 6). Vendar Nikezić ni mogel spremeniti že dogovorjenega programa in tako ugoditi Hájkovi želji. Uradno vabilo na obisk ČSSR pa je Šimovič Nikeziću predal po njegovi vrnitvi v Beograd. Jugoslovanski zunanji minister je ob tej priložnosti češkoslovaškemu veleposlaniku rekel, da bi želel priti v Prago že maja in ponudil, da se lahko s Hájkom sreča tudi v Beogradu (AMIP, 7; AMZV, 9).

Enako kot Nikezić so na spremembo češkoslovaškega vodstva do odnosov s SFRJ reagirale tudi druge pomembne jugoslovanske osebnosti. Sekretar izvršnega odbora CK ZKJ Nijaz Dizdarević je češkega veleposlanika spomnil na Titovo februarско vabilo A. Dubčku, naj obiše Jugoslavijo. V naslednjih dneh so zanimanje za čimprejšnjo uresničitev srečanja vodij komunističnih strank izrazili tudi drugi jugoslovanski visoki funkcionarji.

Vendar pa je nenaden obojestranski interes za razširitev sodelovanja med Češkoslovaško in Jugoslavijo v kratki zgodovini praške pomladi predstavljal le nepomembno epizodo. Na kakovost in vsebino odnosov med državama so v naslednjem obdobju veliko bolj vplivali Titovi pogovori z najvišjimi predstavniki SZ, ki so v tem času potekali v Moskvi.

Jugoslovansko delegacijo na čelu s Titom, ki je v glavno mesto SZ prispela 28. aprila, je na letališču pričakalo kompletno sovjetsko vodstvo. Nista manjkala niti zunanji in obrambni minister A. Gromiko in A. Grečko. V Kremlju so dobro vedeli, kako Tito ceni blišč in formalnosti.

Pogovori med delegacijama so potekali šele naslednjega dne v stavbi CK KSSZ. Poleg Tita so jugoslovansko delegacijo sestavljali še člani predsedstva CK ZKJ Ivan Maček, Vladimir Popović, Rudi Kolak in Savka Dabčević-Kučar, ob njih pa še namestnik zunanjega ministra Miša Pavićević ter jugoslovanski veleposlanik v SZ Dobrivoje Vidić. Poleg V. Popovića, ki je bil šef Titovega urada, noben drug član delegacije ni sodil v krog najbolj vplivnih sodelavcev jugoslovanskega vodje.¹⁶ Na drugi strani mize je sedelo kompletno najvišje vodstvo SZ. Poleg Brežnjeva, Kosigina

15 Tudi Nikezićev obisk NDR, ki je bil prvi uradni stik med tema državama od nedavne obnovitve diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Zvezno republiko Nemčijo, je demonstriral dobre odnose SFRJ z vzhodnim blokom. Pogovori so bili uspešni.

16 Npr. R. Kolak je bil podpredsednik zvezne vlade, S. Dabčević-Kučar predsednica hrvaške vlade.

in Podgornega so se srečanja udeležili še G. Voronov, sekretar CK KSSZ K. Katušev, zunanji minister A. Gromiko in načelnik pristojnega oddelka CK KSSZ K. Rusakov.¹⁷

Pogovori so se začeli v zelo prijateljski atmosferi.¹⁸ Brežnjev je predlagal, naj najprej spregovori Tito, ki je »v zadnjem času veliko potoval in bo gotovo govoril o zanimivih vprašanjih.« Toda jugoslovanski vodja je svojega partnerja pozval, naj vendarle on spregovori prvi. Brežnjev se je v obsežnem uvodnem nagovoru, ki je – sodeč po zapisnikih obeh delegacij – zasedel več kot tretjino celotnih pogovorov, na dolgo in široko hvalil z uspehi, doseženimi v gospodarstvu in notranji politiki, ter z napredkom armade. Pri meddržavnih srečanjih tega tipa so imeli govori Brežnjeva vedno enak značaj. Vzrok ne leži v nečimrnosti sovjetskega vodje. Namen je bil, da se pri tujih partnerjih vzbudi občudovanje in se jih hkrati prestraši; pred njimi se niso demonstrirali samo uspehi, ampak predvsem sila in moč sovjetske države.¹⁹ Jugoslovanski vodja je na razlago sovjetskega partnerja reagiral s soglašajočimi in konstruktivnimi pripombami,²⁰ pri tem se je močno osredotočil na izboljšanje položaja jugoslovanskih proizvodov na sovjetskem trgu. Ko je na primer Brežnjev omenil razvoj avtomobilske industrije v SZ ter s tem povezano gradnjo na desetine podizvajalskih podjetij, je Tito napol v šali napol zares prosil, naj Moskva nekatera od teh naročil prepusti SFRJ.²¹

17 Za naklonjeno gesto s strani Brežnjeva bi lahko imeli to, da v delegacijo ni uvrstil M. Suslova in B. Ponomarjova, ki ju je Beograd imel za privrženca militantnih protijugoslovanskih stališč. M. Suslov je tudi neposredno sodeloval pri pripravi protijugoslovanskih resolucij v letih 1948–1949 ter nato v letih 1957 in 1960.

18 V nekdanjem arhivu Titovega urada sem našel dva podrobna zapisa o poteku pogovorov. Prvega je na temelju lastnih opomb pripravil veleposlanik D. Vidić; drugi – bolj obsežen – je uradni dokument, namenjen Titu. Oba se ujemata v opisu osnovnih momentov pogovorov. Vidićev krajši zapis bolje odseva atmosfero. Če ne navajam drugače, se pri analizi poteka pogovorov opiram na ta dva dokumenta (AMIJ, 8; 7). Potek in atmosfero moskovskih pogovorov je ob svojem nastopu na skupni seji izvršnega odbora in predsedstva CK ZKJ podrobno opisala tudi neposredna udeleženka pogovorov Savka Dabčević-Kučar. Tudi njen opis se ujema z zgoraj omenjenima dokumentoma (AJ, 6). Takratna članica jugoslovanske oligarhije na visokem položaju obisk Moskve aprila 1968 omenja tudi v svojih obsežnih spominih. Njeno pričanje, pisano s časovnim odmikom dveh desetletij, v katerem poudarja ledeno atmosfero pogovorov, pa v primerjavi z dokumenti iz tistega časa deluje neverodostojno in ne bogati bistveno spoznanj, obseženih v navedenih arhivskih gradivih (Dabčević Kučar, 1997, 96–98). O poteku moskovskih pogovorov je v naslednjih tednih in mesecih nekajkrat govoril Tito (na zasedanjih najvišjih gremijev ZKJ, med avgustovskimi pogovori v Pragi, dvakrat pri pogovorih s Ceausescu, v pogovoru z veleposlanikom ZDA 23. avgusta 1968 itd.). Svoj opis tega dogodka je vedno prilagajal aktualni politični situaciji. Bistveno se razlikujejo predvsem njegove ocene, ki jih je podal pred avgustom 1968 in tiste po okupaciji Češkoslovaške. Verjetno najmanj popačeno je o pogovorih z Brežnjevom poročal na seji vodstva ZKJ 20. maja 1968 (AMIJ, 13).

19 Brežnjev je na primer ugotavljal, da v kratkem računajo s poletom vesoljskega plovila s posadko na Mesec.

20 V govoru, v katerem je poročal o poteku pogovorov v Moskvi, je ugotovil, da je SZ v zadnjem času dosegla resnično velike uspehe. Hkrati pa je pripomnil, da sovjetski vodje ne omenjajo obstoječih težav (AMIJ, 13).

21 Na sporočilo najbolj vplivnega člana kremeljske oligarhije o uspešnem preseganju težav, povezanih z

Jugoslovanski vodja ni komentiral lakoničnih pripomb Brežnjeva o *Ginzburgu, Danielu, Sinjavskem in nekaj drugih vohunih* ter o pravilnosti ukrepanja poljskih tovarišev *proti nekaj intelektualcem*. Nasprotno pa je zelo živahno reagiral na sporočilo o pomoči, ki jo Sovjetska zveza pošilja Kubi. Brežnjev je hvaležno sprejel Titovo strupeno pripombo o Castrovi nevhvaležnosti. S sovjetskimi vodjo se je strinjal tudi pri razpravi o notranji situaciji na Kitajskem ter o njeni zunanji politiki.

V tem trenutku je Tito nepričakovano vprašal, kako njegov gostitelj vidi situacijo na Češkoslovaškem. Jugoslovanski vodja je kasneje izjavil, da je hotel prekiniti Kremlev pripravljen scenarij pogovorov in sam prevzeti pobudo pri pričakovani razpravi o dogajanju v ČSSR (AMIJ, 13). Noben dokument te trditve ne zanika. Beograjski vladar pa očitno ni pričakoval, da bo razprava o razvoju na Češkoslovaškem sprožila nenavadno ostro izmenjavo mnenj. Očitno je računal samo s kritiko načina, na katerega o dogajanju v ČSSR poroča jugoslovanski tisk. Spomnimo, da je Tito na potovanje po azijskih deželah odšel pred skoraj mesecem in da so bile njegove informacije o poslabšanju sovjetsko-češkoslovaških odnosov pomanjkljive in ne zadosti točne.

Brežnjev je na vprašanje svojega gosta odgovoril le odsekano, pa vendar povsem nedvoumno. Izjavil je, da se je na Češkoslovaškem razvil nezdrav proces, da je tamkajšnje vodstvo podcenilo naraščanje negativnih tendenc in je zdaj soočeno z njegovimi posledicami. Ob uporabi ideoloških floskul, polresnic in laži, ki so v tem času že postajale stalnica v sovjetski propagandi, usmerjeni proti praški pomladi (delovanje milijon in sedemsto tisoč članov nekdanjih buržoaznih strank, kulaki na podeželju, vplivni preostanki buržoazije v mestih),²² je ugotovil, da je na Češkoslovaškem ogroženo vse, *kar je izbojeval delavski razred*. Josipa Broza Tita je ta izjava Brežnjeva, ki se je s svojo silovitostjo in odločnostjo razlikovala od božanskega značaja predhodne debate, očitno presenetila. Opojeval je s trditvijo, da je češkoslovaško vodstvo sposobno situacijo obvladati. Rekel je, da je najvišjim predstavnikom KSČ treba samo zagotoviti podporo in pomoč.

Vendar sovjetski vodja ni imel namena s Titom razpravljati in je njegovo pripombo kot tudi previden poskus polemike²³ osorno zavrnil. Izjavil je, da je trenutnemu praškemu vodstvu situacija ušla izpod nadzora. Njegova reakcija na prvo Titovo pripombo je bila, da Komunistična stranka Češkoslovaške v trenutni situaciji

omejeno ponudbo blaga na prodajnih policah sovjetskih trgovin z živili, je Tito reagiral s ponudbo dobave mesa iz Jugoslavije.

22 Brežnjev je s tako rekoč istimi argumenti manj kot teden dni pozneje nastopil na pogovorih z delegacijo najvišjih predstavnikov KSČ v Moskvi. Več o tem: Vondrová, Navrátil, 1996, 165–191, dok. št. 53 (sovjetski zapisnik s pogovorov vodilnih predstavnikov KSČ in KSSZ v Moskvi 4. maja 1968, posvečenih izmenjavi mnenj o politični situaciji na Češkoslovaškem).

23 Na Titovo pripombo, da trenutno vodstvo KSČ zavrača sklic izrednega zasedanja stranke, je Brežnjev hitro odvrnil, da to zahtevajo lokalne konference stranke, ki so prava središča moči in da Dubček ni sposoben temu pritisku kljubovati.

pomoč potrebuje bolj kot kadarkoli prej, saj jo ogroža kontrarevolucija.²⁴ Ni bilo težko razumeti, kakšno pomoč ima Brežnjev v mislih.

Ne da bi Titu dal priložnost za polemiko, je Brežnjev prešel na razlago sovjetskega pristopa k situaciji na Bližnjem vzhodu. Razprava je s tem znova izgubila ostrino. Vodji obeh totalitarnih držav sta v mirni *prijateljski in delovni* atmosferi dolgo razpravljala o konfliktu, o katerem sta imela skoraj enake nazore.

Po zaključku dolge razlage Brežnjeva je Tito obširno poročal o svojih nedavnih potovanjih po azijskih in afriških državah.²⁵ Med razlago, v kateri je večkrat pozitivno ocenil sovjetsko pomoč deželam tretjega sveta, ni bilo med delegacijama nobenih nasprotij.

Jugoslovanski vodja je nato začel, ne da bi ga partnerji k temu pozvali, govoriti o medsebojnem sodelovanju. Ekonomske odnose je označil kot uspešne. Ugotovil pa je, da na političnem področju *»obstajajo nesporazumi in morda celo nezaupanje.«* Kot razlog za takšno stanje je navedel neustrezne, pretirane reakcije sovjetskega vodstva na vsak članek v jugoslovanskem tisku, katerega vsebina Kremlju ni bila všeč. Poudaril je, da tudi sam pogosto ni zadovoljen z nekaterimi besedili, objavljenimi v SFRJ,²⁶ in da si jugoslovansko vodstvo prizadeva te probleme rešiti. Vendar pa je svoje gostitelje opozoril, da na *»osnovi nekaj člankov ne morejo sprejemati sklepov o politiki Zveze komunistov Jugoslavije.«*

Josip Broz Tito se je nato na lastno pobudo vrnil k situaciji na Češkoslovaškem. Bolj odločno kot v predhodni izmenjavi mnenj, ki so zadevala to problematiko, je poudaril, da je trenutno praško vodstvo²⁷ sposobno situacijo obvladati in da mu je treba zagotoviti podporo in pomoč, *»da bodo stvari šle v pravo smer.«*²⁸ Avtoritativni beograjski vladar je hkrati – očitno da bi prehitel polemiko Brežnjeva – pripomnil, da je cilj te podpore omejiti vpliv reakcionarnih sil, *»ki jih na Češkoslovaškem, strinjam se z vami, ni malo.«* Prav tako je poudaril, da mora biti pomoč zagotovljena samo tistim, ki *»vztrajati na pozicijah socializma, ne pa tudi tistim, ki hočejo od znotraj spodkopati socialistični sistem.«*²⁹

24 Brežnjev je postavil retorično vprašanje: »Oni [češkoslovaški komunisti] so se bojevali proti fašizmu, zdaj pa naj predajo oblast posmrtnikom Masaryka, Beneša in podobnih?«

25 Josip Broz Tito je v začetku leta 1968 obiskal Afganistan, Indijo, Pakistan, Egipt in Etiopijo.

26 Kot primer je navedel članke v uradnem časopisu ZKJ Komunist in v reviji Praxis. Očitno je hotel prehiteti pričakovano kritiko s strani sovjetske delegacije.

27 Konkretno je imenoval A. Dubčka in J. Lenárta. Jugoslovansko vodstvo je bilo zelo dobro informirano o nazorski orientaciji in konkretnih stališčih posameznih vodij KSČ. Zato je zelo verjetno, da Tito Jozefa Lenárta ni omenil po naključju.

28 Najvišji jugoslovanski predstavnik je s to izjavo pravzaprav samo parafraziral informacijo, ki jo je pred kratkim v Beogradu predal sovjetski veleposlanik Ivan Benediktov (AJ, 3).

29 V zvezi s tem je poudaril, da se bo jugoslovansko vodstvo s podobnimi silami, ki delujejo tudi v SFRJ, odločno obračunalo.

Vodilni sovjetski predstavniki pa se v nobenem primeru niso nameravali ukvarjati s Titovo argumentacijo. Na pogovore z jugoslovansko delegacijo so prišli z že natančno oblikovanim stališčem in vnaprej pripravljenim scenarijem razprave o situaciji na Češkoslovaškem.³⁰ Medtem ko je vse do te faze pogovorov nastopal samo Brežnjev, so se v njeno zadnjo četrtino, posvečeno skoraj izključno razvoju v ČSSR – z vnaprej dodeljenimi vlogami – vključevali tudi Podgorni in Kosigin.³¹ Vsi so nedvoumno trdili, da je trenutnemu vodstvu KSČ³² situacija ušla izpod nadzora in da oblast v državi prevzemajo kontrarevolucionarne sile. Brežnjev je opozarjal, da bodo, če se sedanji razvoj ne ustavi, na Češkoslovaškem – tako kot pred nekaj leti na Madžarskem – usmrčevali komuniste. Patetično je izjavil: »*Ko pride do prelivanja krvi in na oblast znova pride buržoazija, se bo postavilo vprašanje: Kaj so počeli komunisti drugih držav, kaj je počela KSSZ?*«

Vsi trije najpomembnejši sovjetski predstavniki so odločno zavrnilo vse Titove poskuse polemike. Pripombo jugoslovanskega vodje, da bi zelo razvit delavski razred v ČSSR, ki ga sam iz lastne izkušnje zelo dobro pozna,³³ preprečil oblastniški prevrat, je Brežnjev suho zavrnil z utemeljitvijo, da je delavski razred ob trenutni situaciji na Češkoslovaškem povsem pasiven.³⁴ Sovjetski vodja je prav tako odločno zanimal Titovo pripombo, da je trenutna kriza v ČSSR posledica nepravilne politike v preteklih letih. Kot edini razlog težav je navedel dejavnost tuje in notranje reakcije.

30 Brežnjev je izrazil podobne nazore, s kakršnimi je pred mesecem dni nastopil na dresdenskem srečanju komunističnih strank ob prisotnosti vodilnih predstavnikov KSČ in v začetku maja pri moskovskih pogovorih z A. Dubčkom, O. Černikom, J. Smrkovskim in V. Bilakom. Pri pogovorih s Titom pa je uporabil veliko bolj jasne in ostreje formulacije. V Dresdnu je Dubčku prav tako obljubil moralno, politično in ekonomsko pomoč. Več o tem Vondrová, Navrátil, 1996, 73–117, dok. št. 24 (stenoografski zapis s posveta šestih komunističnih strank v Dresdnu 23. marca 1968, posvečenem dogodkom na Češkoslovaškem po januarskem plenumu CK KSČ), 165–191, dok. št. 53 (sovjetski zapisnik s pogovorov vodilnih predstavnikov KSČ in KSSZ v Moskvi 4. maja 1968, posvečenih izmenjavi mnenj o politični situaciji na Češkoslovaškem).

31 Člani jugoslovanske delegacije v razpravo niso posegali. Z dvema kratkima nepomembnima pripombama se je vanjo vključil le Vladimir Popović. Pogovor je potekal v ruščini, ki je niso obvladali vsi člani delegacije ZKJ. Vendar je bilo to dejstvo postranskega pomena. Potek pogovorov je izražal realno stanje oblastniških razmer v jugoslovanskem vodstvu.

32 Poleg A. Dubčka so omenili še O. Černika. Za predstavnika kontrarevolucije je Brežnjev implicitno označil Č. Císařa.

33 Josip Broz je pred prvo svetovno vojno krajši čas delal na Češkem kot strojni ključavničar.

34 Opomba Brežnjeva je bila v ostrem nasprotju s tezami, zajetimi v njegovem nedavnem zasebnem pismu A. Dubčku. V pismu z 11. aprila je Dubčka opomnil, da je »tudi zdaj delavski razred še naprej glavna sila. Izkušnje revolucionarnega razvoja kažejo, da so komunisti tam, kjer so se trdno opirali na delavski razred, iz vseh zapletenih preizkušenj prišli močnejši« (Vondrová, Navrátil, 1996, 132–135, dok. št. 36 (pismo L. Brežnjeva A. Dubčku z 11. 4. 1968)). Pozabljanje na delavski razred je Brežnjev najvišjim predstavnikom KSČ očital tudi pri pogovorih v Moskvi v začetku maja (Vondrová, Navrátil, 1996, 179, dok. št. 53 (sovjetski zapisnik s pogovorov vodilnih predstavnikov KSČ in KSSZ v Moskvi 4. maja 1968, posvečenih izmenjavi mnenj o politični situaciji na Češkoslovaškem)).

Jugoslovanski vodja se je v tej fazi pogovorov pustil potisniti v defenzivo. V opazno slabo voljo ga je spravljalo poročilo Brežnjeva o slabi situaciji v češkoslovaški armadi, o kateri je povprašal. Poskusil se je tudi opravičiti za članke v jugoslovanskem tisku³⁵ in obljubil kadrovske spremembe v uredništvih. Pri tem je bilo nenavadno, da Tito niti v tej fazi pogovorov kot tudi v celotnem teku svojih pogovorov v Moskvi nikoli niti posredno ni omenil pozitivnih trendov pri razvoju situacije v ČSSR. Vedno je govoril samo o tem, da je novo praško vodstvo zmožno negativne tendence obvladati.

Josip Broz Tito je molče prešel prek ne preveč zakrite omembe Brežnjeva o neizogibnosti vojaškega posega na Češkoslovaškem. Zelo razdraženo pa je reagiral na Kosiginovo pripombo, da lahko razvoj na Češkoslovaškem negativno vpliva ne samo na notranjo situacijo v sosednjih socialističnih državah, ampak tudi v Jugoslaviji. Odločno je izjavil: »*Pri nas se takšni izpadi ne morejo zgoditi.*« Kosiginovo trditev pa je začel – očitno po vnaprej pripravljenem scenariju – razvijati tudi Brežnjev. Oba sovjetska voditelja sta ugotovila, da jima je točno to, kar danes pravi Tito, še pred kratkim zatrjeval tudi A. Novotný. Agresivno sta ponavljala tezo o stopnjevanem pojavljanju kontrarevolucije in skupnih *interesih vseh socialističnih držav*.

Vse bolj razburjena debata³⁶ je skoraj prešla v prepir v trenutku, ko je Brežnjev ugotovil, da ni povsem prepričan, ali je aktualna ekonomska reforma v Jugoslaviji ustrezna tako z gospodarskega kot tudi s političnega stališča. Kljub Titovi razburjeni pripombi, naj si ne delajo odvečnih skrbi, sta začela Brežnjev in Kosigin na dolgo in široko analizirati negativne pojave v jugoslovanski ekonomiji (zmanjševanje proizvodnje, nezaposlenost, strmo naraščanje zadolževanja v tujini).³⁷ Že tako precejšnja razdraženost jugoslovanskega vodje se je v tem trenutku še za nekaj stopenj zvišala. Izjavil je, da so se morali v času, ko je Stalin vrgel Jugoslavijo v gospodarsko izolacijo, zateči tudi v posojila od kapitalističnih držav, da pa se Zahodu nikoli niso prodali. Brežnjevu je tudi rekel, da ga o situaciji v Jugoslaviji napačno obveščajo. Najvišji kremeljski predstavnik se je užaljeno ogradil. Strasti so se začele počasi umirjati šele, ko je Tito omenil jugoslovanski odpor do Stalina in tako sovjetske vodje posredno opomnil, da zanj obstajajo tudi druge alternative, ne samo sodelovanje z Moskvo. Brežnjev je ustrežljivo izjavil, da »*seveda nihče od nas ne odobrava tega, kar je naredil Stalin. Pomagali Vam bomo, kolikor bo le mogoče, bolj kot do zdaj.*« Tako on kot Kosigin sta nekajkrat ponovila, da ju kot prijatelja Jugoslavije

35 Brežnjev je stališča vodstva ZKJ označil kot ustrezna. Hkrati pa je izjavil, »da članki, ki se pojavljajo v vašem tisku, vzbujajo vtis, da ta proces [prizadevanje za spremembo razmer na Češkoslovaškem] podpirate. [...] Češki državljani zato domnevajo, da je to, kar se dogaja, pravilno in da vi to podpirate.«

36 Josip Broz Tito je kasneje trdil, da se je obnašal mirno in da je čustveno reagiral le takrat, ko je to bilo nujno (AMJ, 13). Vendar pa je iz dokumentov težko razpoznati, koliko je Tita presenetila odločnost, s katero so Brežnjev in njegovi sodelavci razpravljali o situaciji na Češkoslovaškem.

37 Josip Broz Tito je po 21. avgustu trdil, da mu je Brežnjev med pogovori grozil z uvedbo ekonomskih sankcij (AJ, 9). Vendar o tem v nobenem od zapisov, na katere se opiram, ni niti besedice.

skrbijo aktualni jugoslovanski gospodarski problemi (nezaposlenost, odhajanje delavcev v tujino).³⁸ O morebitni politični nestabilnosti v SFRJ ni bilo več niti besedice. Tudi Josip Broz Tito je poskusil umiriti čustva. Označil se je za privrženca razvoja ekonomskih stikov s Sovjetsko zvezo. Zagotovil je svojim partnerjem, da »Jugoslavija trdno koraka po poti socialistične izgradnje. Naše ljudstvo povsem podpira usmerjenost v sodelovanje s SZ.«

Brežnjev se je nato opravičil za večkratno preložitvev datuma obiska delegacije sovjetske komunistične stranke v Jugoslaviji. Pri tem je vedel, da je zaradi prelaganja davno dogovorjenega obiska, pa tudi recipročnega obiska Brežnjeva, Beograd vznemirjen, saj ima to za znak oligarhičnih manir Moskve, ki se obnaša kot velesila, in za dokaz tega, da Kremelj hoče, da vsi pomembni bilateralni pogovori potekajo v SZ (več o tem: AMIJ, 14). Sovjetski vodja je poudaril, da za prestavljanjem obiska ne gre iskati nobenih skritih razlogov in da bo delegacija prišla na obisk že maja.³⁹

Kot so pravilno domnevale jugoslovanske službe za zunanje zadeve, so sovjetski vodje začeli nagovarjati Tita, naj se Zveza komunistov Jugoslavije udeleži načrtovanega svetovnega posveta komunističnih strank. Beograjski vodja je najprej reagiral odklanjajoče. Omenil je negativne izkušnje s takšnih multilateralnih srečanj še iz časov Informbiroja in predvsem protijugoslovanske resolucije, sprejete na podobnih posvetih leta 1957 in 1960, ki še vedno niso bile preklicane. Po prigovarjanju, med katerim je Podgorni obljubil ukinitvev teh sporazumov, je Tito odškrmil vrata morebitni spremembi stališča. Izjavil je, da bo o celotni zadevi odločal CK ZKJ. Njegovo izjavo so vsi trije sovjetski vodje toplo pozdravili. Kosigin je ugotovil, da bi imelo sodelovanje ZKJ na svetovnem posvetu izreden pomen, »še zlasti zdaj, ko se v ČSSR razvijajo procesi, o katerih smo govorili.«⁴⁰

Po kratki razpravi o načrtovanem sporazumu o neširjenju jedrskega orožja⁴¹ se je diskusija v zaključku znova vrnila k medsebojnemu sodelovanju, odnosom med

38 Josip Broz Tito je na to pripomnil, da njega samega ti problemi mučijo veliko bolj kot sovjetske predstavnike.

39 Delegacija je končno prišla v Jugoslavijo šele 17. junija 1968.

40 ZKJ pa je že v začetku maja 1968 v pismu vodstvu Madžarske socialistične delavske stranke, ki je bila organizator srečanja, udeležbo na konferenci zavrnil. Obširno besedilo so objavili vsi glavni jugoslovanski dnevnik (Borba, 5. 5. 1968b; Politika, 5. 5. 1968c). Josip Broz Tito je tako Moskvi jasno dal vedeti, da bo z njim še naprej morala ravnati kot z enakopravnim partnerjem in da ne bo samo sledil njenim napotkom kot vodja ene od desetih komunističnih strank sveta.

41 Beograd je bil do nje prej dokaj skeptičen. Jugoslovanska propaganda jo je ovrednotila kot sporazum z velesilo, ki se ne ozira na interese držav tretjega sveta in ne daje zadostnih zagotovil državam, ki jedrskega orožja nimajo. Glavni razlog pa je bil strah, da bi morala Jugoslavija takoj po podpisu sporazuma ustaviti svoj lastni jedrski program, ki ga je razvijala od druge polovice 50. let (vodilni jugoslovanski funkcionarji so uporabljali floskuke, kot je »Sporazum bi omejil raziskovanja na znanstvenem področju«). Pri razpravi o pogodbi, med katero je Tito nastopal naklonjeno in označil, da jo je ob določenih popravkih pripravljen podpisati, je tudi beograjski vodja svoje partnerje pomelljivo opomnil, »da vedo, da sta naša soseda Italija in Grčija in da tega ne smemo pozabiti.«

socialističnimi državami in notranji situaciji v Jugoslaviji. Josip Broz Tito se je pozitivno odzval na kritične pripombe Brežnjeva o nekaterih Ceauseskujevih problematičnih korakih v zunanji politiki⁴² in obljubil, da jih bo najvišjemu romunskemu predstavniku med prihajajočim srečanjem omenil. V umirjeni atmosferi se je strinjal tudi z mnenjem Brežnjeva, ki je imel za absurdna mnenja, da je bila druga svetovna vojna nujno zadnja. Na izjavo sovjetskega vodje, ki je v zvezi s tem dejal, da »*se pri nas verjame, da bo v vojni Jugoslavija z nami in mi z njo*,« se je strinjal, da je bilo tako tudi v preteklosti.

Po neki pripombi Brežnjeva, ki je zadevala posledice potekajočih reform v Jugoslaviji za vpliv ZKJ⁴³ na notranjo situacijo, je sovjetskim vodjem zagotovil, da so te spremembe usmerjene v utrditev odločilne vloge komunistične stranke v SFRJ. Kremeljske vodje je obvestil, da pripravlja oblikovanje ožjega vodstva stranke⁴⁴ in jim zagotovil, da je armada popolnoma podrejena ZKJ, torej povsem zvesta njemu samemu. Češkoslovaške ni več omenil niti z besedico.⁴⁵

Na samem koncu pogovorov so vodje obeh strani skušali omiliti ton predhodne razburljive razprave. Josip »*Malo smo se sprli, ampak pomembno je, da smo odkrito razpravljali. Menim, da moramo vedno tako ravnati*.« Brežnjev je odgovoril enako naklonjeno. Rekel je, da ni šlo za nikakršen prepir. »*Naredili bomo vse za jačanje naših odnosov in izboljšanje medsebojnega sodelovanja, naj se še naprej krepí naše prijateljstvo*.« Savka Dabčević-Kučar je kasneje, ko je govorila o teku pogovorov, poudarila, da nobena od strani ni hotela zaostrovati nazorskih razlik, »*nasprotno, oboji so hoteli kar najbolj prispevati k razvoju medsebojnih odnosov*« (AJ, 6).

42 Ob tem sploh ni reagiral na pripombo sovjetskega vodje, da Romuni podcenjujejo negativne tendence v ČSSR.

43 Med enim od kuloarskih pogovorov ali med zaključnim sprejemom so člani sovjetskega vodstva Tita posvarili pred njegovimi sodelavci, ki mu menda posredujejo lažne informacije (AJ, 5). Skupina okoli Brežnjeva je s tem očitno mislila predvsem jugoslovanske diplomate, akreditirane v Moskvi, in predstavnike zunanjega ministrstva SFRJ. Vodstvo jugoslovanske diplomacije je bilo Moskvi trn v peti od trenutka, ko si je Hruščov od jeseni 1954 prizadeval za obnovo medsebojnih kontaktov tudi po strankarski liniji. Zunanje ministrstvo in nekatere veleposlanike v Moskvi (Dobrivoje Vidić, Veljko Mićunović /oba sta paradokso, ampak tudi pomenljivo, vodila jugoslovansko ambasado v SZ v drugi tretjini 50. let, pa tudi v zadnji tretjini 60. let/) je Kremelj – treba je reči, da upravičeno – imel za enega od glavnih centrov odpora, ki je preprečeval približevanje SFRJ vzhodnemu bloku. Iz dokumentov so jasno razvidne razlike v vrednotenju sovjetske politike s strani Tita in zunanjega ministrstva (več o Vidićevih nazorih na sovjetsko politiko na prelomu pomladi in poletja 1968 npr. v njegovem govoru na posvetu veleposlanikov socialističnih držav, ki ga je sklical sekretar izvršnega odbora CK ZKJ Mijalko Todorović (AJ, 8)).

44 S tem je posredno naznačil, da je demokratizacija notranjih razmer v SFRJ pravzaprav formalna in da ima v načrtu tudi institucionalno poudariti svoj vpliv in oblastniški položaj svojih najbližjih sodelavcev.

45 Uradni komunike o poteku sovjetsko-jugoslovanskih pogovorov Češkoslovaške sploh ne omenja (Politika, 30. 4. 1968a).

Kljub zelo ostremu načinu vodenja⁴⁶ debate je beograjski vodja gotovo moral opaziti, da s sovjetske strani ni bilo slišati niti enega bodisi neposrednega bodisi zastrtega namiga, ki bi Jugoslavijo obtoževal neposrednega ali posrednega sodelovanja pri – s stališča Kremlja – neugodnem razvoju situacije na Češkoslovaškem. V dostopnih dokumentih ni zapisov, ki bi nakazovali strah sovjetskega vodstva pred neposrednim poseganjem Jugoslavije v dogajanje v Pragi.⁴⁷

Josip Broz Tito je med pogovori polemiziral s sovjetskimi stališči, s katerimi se ni strinjal. Z omembo Stalinovega neuspeha pri vmešavanju v notranje zadeve Jugoslavije je kremeljskim vodjem jasno zagrozil, da si Beograd kadarkoli lahko najde druge zaveznike. Vendar pritiska Brežnjeva in njegovih najbližjih sodelavcev nikakor ni jemal zlahka. Med svojim obiskom v Moskvi se je opazno trudil ohraniti obstoječo raven odnosov s Sovjetsko zvezo in ne dražiti Kremlja po nepotrebnem. O tem priča predvsem improviziran govor beograjskega vodje na slavnostnem sprejemu, ki je sledil pogovorom dveh delegacij.⁴⁸ V Titovi uvodni zdravici je bilo slišati vljudnostne fraze, besede, ki so hvalile sovjetsko pomoč Mongoliji,⁴⁹ izraženo je bilo upanje, da se zmanjšuje odvisnost Japonske od ZDA. Sovjetski vodje, a tudi člani jugoslovanske delegacije, pa so si zapomnili predvsem naslednjo Titovo ugotovitev: »Vse, kar je rekel tovariš Brežnjev, je točno.« Najpomembnejši predstavnik SFRJ je svojo trditev, ki je bila v nasprotju s predhodno kar burno razpravo, kasneje nekoliko omilil. Rekel je, da je diskusija potekala v odprtem duhu in da se je pojavilo nekaj razlik, kar zadeva taktiko. Vendar pa ta dodatek smisla navedene izjave ni bistveno spremenil.

Izmenjavo mnenj o situaciji na Češkoslovaškem je Tito označil kot zelo pomembno. V zvezi z njo je izjavil, da »bomo v interesu socializma pomagali eni drugim.« Dogajanje v ČSSR in reforme, ki so tam potekale, pa za Josipa Broza Tita konec aprila 1968 niti nikoli pozneje niso bili prioriteta. V improviziranem govoru se je predvsem trudil poudariti, da ima on sam situacijo v svoji državi povsem pod nadzorom. Ob primeru zaprtega literarnega teoretika Mihajla Mihajlova, pred kratkim

46 Že v uvodu svojega govora na majskem zasedanju širšega vodstva ZKJ je Savka Dabčević namerno poudarila, da so bili moskovski pogovori sicer odprti in da sta obe strani natančno formulirali svoja stališča, vendar pa so potekali v mirni in dostojanstveni atmosferi. Težko pa je presoditi, koliko je bila njena refleksija iskrena, koliko pa se je poskušala približati Titovim ocenam (AJ, 6).

47 V zvezi s tem je treba kot propagandistično floskulo (čeprav je bila del internega sporočila) razumeti pripombo sovjetskega veleposlanika v Pragi S. Červonjenka o O. Šiku, ki jo v svoji monografiji navaja M. Latyš. Červonjenko je centrali poročal, da se Ota Šik »ne orientira samo na Jugoslavijo, ampak celo na Zahod« (Latyš, 1998, 92).

48 Po kasnejšem Titovem pričanju se je sovjetsko vodstvo trudilo na sprejemu ustvariti kar najbolj prijateljsko atmosfero. »Ko smo prišli tja, so mi vsi prijazno stiskali roko. Celu Suslov, za katerega vemo, kdo in kaj je, mi je z obema rokama stisnil roko« (AMJ, 13).

49 »Rekel sem jim [vodilnim predstavnikom Mongolije], da njihova edina gotovost temelji na najtesnejših odnosih med Mongolijo in SZ.«

obojenega zaradi kritike razmer v SZ in predvsem zaradi primerjave Stalinovega in Hitlerjevega režima (več o Mihajlovovem primeru: Pirjevec, 1995, 271–272), je ponazoril pripravljenost vodstva ZKJ, da opravi s sovražniki, ki začenjajo razvijati nevarno dejavnost.⁵⁰ Poskušal je odvrniti strah Brežnjeva pred preveliko liberalizacijo v SZ, ob konkretnem primeru pokazati, da je on sam brez kakršnihkoli družbenih pretresov zmožen kadarkoli zatreči vsak znak opozicijske aktivnosti. Hkrati pa je tudi sovjetskemu vodji posredno, ampak povsem jasno sporočal, da v nobenem primeru ne podpira in ne bo podpiral takšnih reform na Češkoslovaškem, ki bi prekoračile meje, ki jih je postavil liberalizirani stalinizem. Besedila takrat še ne preveč znanega Mihajla Mihajlova, za katera je dobil dvanajst mesecev zapora, namreč niso dosegala kritične silovitosti člankov, ki jih je že v tem času objavljala češkoslovaška periodika. Podobno je bila motivirana tudi Titova izjava, da »je Zveza komunistov Jugoslavije močna, da je to kadrovska prečiščena stranka, ki jo bomo v še večji meri očistili kvazikomunistov.«

V prav tako presenetljivo naklonjenem, v kontekstu predhodnih sovjetsko-jugoslovanskih pogovorov, ki so se zgodili po letu 1955, nenavadno pokornem duhu je Tito formuliral tudi zaključek svojega improviziranega nastopa. Kot pravilno je označil dejstvo, da se sovjetsko vodstvo zanima za dogajanje v njegovi državi in da ga skrbi, ko dobi informacije o nekaterih problemih v Jugoslaviji. Hkrati pa je dodal, da so vsi strahovi odveč, saj je SFRJ stabilna država. Obljubil je podporo prijateljstvu s Sovjetsko zvezo in prizadevanje za razvoj gospodarskega sodelovanja.⁵¹ Svoj govor je zaključil z besedami »Danes smo okrepili naše prijateljstvo.« (AMIJ, 6). Tudi odgovor Brežnjeva je bil v spravnem tonu. Sovjetski vodja v svojem nagovoru ni omenil niti enega problema, pri katerem se sovjetska in jugoslovanska stališča niso ujemala (AJ, 6).⁵²

Na podlagi dostopnih virov ni mogoče natančno določiti, kako je nepričakovani potek pogovorov deloval na Tita. Težko je nedvoumno ugotoviti, koliko so njegove izjave med pogovori in zlasti njegov govor na slavnostnem sprejemu⁵³ pragmatična reakcija izkušenega in prekaljenega državnika, koliko pa so odsevala realni strah pred ogrožanjem Jugoslavije in s tem avtomatično tudi Titove tako rekoč absolutne oblasti s strani Sovjetske zveze; koliko je Titov nastop pogojevalo njegovo

50 »Kot ste vi obračunali z Ginzburgom, smo mi obračunali z Mihajlovom.«

51 »Krepimo prijateljstvo ter razvijamo ekonomske in druge stike. Nekateri dejavniki v našem gospodarstvu se orientirajo na Zahod. Mi se poskušamo orientirati na Vzhod, vaša tehnika je na visoki ravni. Apeliram samo na vašo potrpežljivost. Tudi jaz nisem vedno zadovoljen s pisanjem našega tiska, ampak to bomo popravili.«

52 S. Dabčević-Kučar je to med drugim pripisovala interesu Brežnjeva, da ohrani in poudari nadvse zaupen značaj pogovorov dveh delegacij, saj se je sprejema udeležilo celotno sovjetsko vodstvo.

53 Najvišji jugoslovanski predstavnik vsebine svojega govora na sklepnem sprejemu kasneje nikoli več ni omenil.

upanje v možnost ohranjanja in krepitev modusa vivendi v odnosih z novim sovjetskim vodstvom in relativno enakopravnega sodelovanja z njim;⁵⁴ koliko je bil povezan z njegovim strahom pred preveč elementarnim razvojem dogodkov na Češkoslovaškem. S teh pogovorov je Tito odšel z zelo mešanimi občutki. Tirada sovjetskih vodij naj bi ga gotovo preventivno opozorila, naj neodvisno od Moskve ne posega v dogajanje na Češkoslovaškem in ne zagotavlja pomoči Dubčkovski skupini pri obrambi pred sovjetskim vmešavanjem. Prav tako naj bi doumel, da Kremelj sicer tolerira poseben položaj Jugoslavije, da pa ne bo dovolil, da bi Češkoslovaška krenila po isti poti. Po drugi strani pa so beograjskega vodjo prosili, naj Kremlju pomaga stabilizirati situacijo v ČSSR. Takšno prošnjo za pomoč – s kakršno se na primer Brežnjev nikoli ni obrnil na Ceausescuja (več o tem: Hoppe, 1999; Retegan, 2002) – je Josip Broz Tito razumel kot znak osebnega spoštovanja, ampak tudi kot dokaz, da Moskva spoštuje poseben položaj Jugoslavije.⁵⁵ Rezultati moskovskih pogovorov so beograjskega vodjo, ki se ni bil nikoli povsem zmožen osvoboditi sentimentalnih vezi s Sovjetsko zvezo in je bil zato vsaj delno pripravljen popuščati Moskvi, utrdili v prepričanju, da se medsebojni odnosi razvijajo v pravo smer, da njihov temelj postajata medsebojno spoštovanje in solidarnost (Tripalo, 1990, 105).

Sodeč po korakih, ki so sledili, lahko domnevamo, da so pri Titovih vtisih s pogovorov s kremeljskimi vodji prevladovali pozitivni momenti. Pozdravil je dejstvo, da ga je Brežnjev sprejel kot partnerja, ki ga zaupno informira o težavah v svoji interesni sferi in si želi slišati jugoslovansko stališče. Beograjski vodja se je v domovino vrnil prepričan, da v Kremlju sicer še naprej gledajo na SFRJ kot na potencialno moteč element na robu svoje interesne sfere, vendar pa na drugi strani nujno potrebujejo njeno pomoč pri reševanju težav v okviru komunističnega gibanja, pa tudi vzhodnega bloka.⁵⁶

Jugoslovanski vodja pa je močno podcenil mero živčnosti sovjetskega vodstva, izhajajočo iz dogajanja na Češkoslovaškem. Domneval je, da se mu je posrečilo sku-

54 Temu ustreza tudi ponavljanje vabil najvišjim sovjetskim predstavnikom na uradni obisk Jugoslavije, ki je bil za Tita zelo pomemben (AJ, 5).

55 V zgoraj nekajkrat navajanem govoru je to poudarila tudi Savka Dabčević-Kučar (AJ, 7). Podobna teza je bila zajeta tudi v delovnem gradivu za zasedanje vodstva stranke, ki ga je pripravilo zunanje ministrstvo (AJ, 4). Vendar pa je treba pripomniti, da je v Titovi odsotnosti neposredni udeleženelec srečanja veleposlanik Dobrivoje Vidić tek srečanja ocenil kot dokaz, »da vodstvo KSSZ še naprej neomajno vztraja na negativnem vrednotenju in ne omahuje pri njegovem ventiliranju v neposrednih razgovorih s Titom in drugimi našimi vodilnimi predstavniki, in to s skrajno grobo argumentacijo in neprimernimi izrazi« (AJ, 8).

56 V govoru, ki ga je Tito po vmitvi v domovino imel na beograjskem letališču, je pogovore v Kremlju označil zelo pozitivno: »Med pogovori z najvišjimi sovjetskimi komunističnimi in državnimi predstavniki sta obe strani izrazito pozitivno ocenili razvoj medsebojnega sodelovanja in ugotovili, da obstajajo ugodni pogoji za njihovo nadaljnje širjenje. Sodelovanje je v interesu naših držav, miru in socializma.« Niti v tem govoru jugoslovanski vodja ni naznačil, da je bila ključna točka pogovorov situacija na Češkoslovaškem (Politika, 3. 5. 1968b).

pino okrog Brežnjeva nekoliko pomiriti, prepričati o tem, da razvoj na Češkoslovaškem ne bo ogrozil sovjetskih interesov.⁵⁷

Na Titov v glavnem pozitiven vtis z obiska je vplivala tudi naklonjenost njegovih gostiteljev. Poleg pomirjajočih besed, ki jih je bilo slišati po ostri razpravi o Češkoslovaški, je nanj naredila vtis predvsem obljuba o razširitvi gospodarskega sodelovanja. V vzporedno vodenih pogovorih je sovjetska stran pokazala naklonjenost že večkrat izraženi zahtevi, da bi jugoslovanski industriji zagotovila velike količine bombat, ki bi bile plačane z uvozom tekstilnega blaga. Jugoslovanski vodja je to komentiral z besedami: »Ob zaključku [obiska] se nam je zdelo, da nam bodo dali vse, za kar bomo prosili. Dejansko smo se razšli v dobrih odnosih« (AMIJ, 13).

Josip Broz Tito je kasneje, še zlasti po 21. avgustu, poudarjal, da je pri aprilskih pogovorih v Moskvi jasno nasprotoval trditvi Brežnjeva o kontrarevoluciji, ki grozi na Češkoslovaškem (npr. AMIJ, 12; 11; AJ, 9). Jugoslovanski vodja je verjel, da je imelo takratno vodstvo v Pragi situacijo pod nadzorom in da se je bilo zmožno z obstoječimi problemi soočiti. Določena liberalizacija stalinističnega sistema mu ni bila tuja, toda zelo dobro je vedel, kje so njene meje.⁵⁸ Podoben je bil tudi njegov pogled na sproščanje vezi v okviru sovjetske interesne sfere. Beograjski vodja je sicer simpatiziral z večjo avtonomijo Češkoslovaške v okviru vzhodnega bloka, toda v nobenem primeru ne bi niti naznačil svoje podpore njenemu izstopu iz Varšavskega pakta. Domneval je, da je Dubčkov vodstvo pripravljeno in zmožno učinkovito ukrepati proti poskusom, usmerjenim k temeljni spremembi značaja levo orientiranega totalitarnega sistema,⁵⁹ ali proti tendenci uveljaviti novo smer v zunanji politiki. Poenostavljeno, a ne netočno povedano: aprila, pa tudi avgusta 1968 se je Titov pogled na Češkoslovaško od pogleda Brežnjeva razlikoval samo v nazoru, kam gre razvoj v tej deželi.⁶⁰ Jugoslovanski vodja je podpiral določeno mehčanje stalinističnega sistema, a hkrati verjel, da je Dubček ali kdo drug od praškega vodstva zmožen eliminirati *kontrarevolucionarne sile*.⁶¹ V nasprotju s tem pa se je v Kremlju

57 Josip Broz Tito tega ni trdil samo po 21. avgustu (npr. AMIJ, 12; 11), ampak – čeprav ne tako odločno – tudi kmalu po pogovorih v Moskvi in tik pred okupacijo Češkoslovaške (AMIJ, 13; Vondrová, Navrátil, 1996, 169–172, dok. št. 129 (poročilo o obisku delegacije ZKJ na čelu z J. Brozom-Titom na Češkoslovaškem v dneh 9.–11. avgusta 1968)).

58 »Jasno je, da tudi nam ne bi bilo prijetno, če bi prišlo do nekakšnih neželenih preobratov ali celo do spremembe socialističnega družbenega sistema na Češkoslovaškem« (AMIJ, 13).

59 »Tem silam [praškemu vodstvu] moramo pomagati, da bodo lažje eliminirale poskuse različnih protisocialističnih elementov« (AMIJ, 13).

60 Titovi nazori na situacijo na Češkoslovaškem so se tako aprila v precejšnji meri ujemali s stališčem J. Kádárja (več o tem: Vondrová, Navrátil, 1996, 165–191, dok. št. 53 (sovjetski zapisnik s pogovorov predstavnikov KSČ in KSSZ v Moskvi 4. maja 1968, posvečenih izmenjavi mnenj o politični situaciji na Češkoslovaškem)).

61 V referatu, v katerem je najvišje gremije ZKJ informiral o svojih pogovorih v Moskvi, je rekel, da je živčnost sovjetskih vodij, povezana z razvojem na Češkoslovaškem, pretirana, hkrati pa tudi ni povsem neutemeljena (AMIJ, 13).

krepiło prepričanje, da je na Češkoslovaškem nastala *kontrarevolucionarna situacija*, ki se ji je nujno treba postaviti po robu s posegom od zunaj.

TITO'S TALKS IN MOSCOW IN APRIL 1968
AND THE CZECHOSLOVAK CRISIS

Jan PELIKÁN

Charles University in Prague, Faculty of Arts, Institute of General History,
CZ-11638 Praha 1, Nam. Jana Palacha 2
e-mail: pelijbff@ff.cuni.cz

SUMMARY

In April 1968, the Communist Party of Czechoslovakia took certain steps indicating the rapprochement of Czechoslovakia and Yugoslavia. Belgrade welcomed Prague's interest in establishing closer contact. However, politicians in Belgrade refused to accept proposals which the Kremlin could perceive as an interference into its sphere of influence. The leadership of the SFRY, for example, did not respond to the offer for a conclusion to the Czechoslovak-Yugoslavian treaty of alliance.

At the end of April 1968 J. Broz Tito paid an unplanned visit to Moscow. His talks with Kremlin politicians proceeded for a long time in a friendly atmosphere. Disagreement arose only during the course of a discussion about development in Czechoslovakia. The Soviet leaders unambiguously declared that the then leadership of the Communist Party of Czechoslovakia was unable to maintain control of the situation and the power in country was to be taken over by counter-revolutionary forces. Brezhnev even warned against the danger of executing communists in Czechoslovakia and insisted on halting the unfavourable development.

Josip Broz Tito overskipped Brezhnev's not very hidden references to the necessity of the power intervention in Czechoslovakia. Nevertheless, he irritably replied to the comment that development in Czechoslovakia could negatively influence not only the inner situation in the neighbouring socialist countries but also in Yugoslavia. Remarkably, during talks in Moscow, Tito never – even indirectly – made a mention of the positive trends of the development in Czechoslovakia. Yet he always suggested that the new Prague leadership was able to manage with those negative tendencies.

Josip Broz Tito conspicuously endeavoured to maintain the existing standard of relations with the USSR and to not unnecessarily irritate the Kremlin. He was particularly afraid of the deterioration of the bilateral economic relations which could have had a negative impact on the Yugoslavian economy. Judging by the following steps we can anticipate, that positive moments predominated in Tito feelings regarding negotiations with the Kremlin leaders. He came back home convinced that

although the Kremlin still viewed the SFRY as the potential troublesome element on the borderline of their sphere of interest, they were, on the other hand, essentially in need of Yugoslavian help in the solution of problems not only within the frame of the Communist movement but also within the Eastern block.

Key words: Prague Spring, Soviet Union, Yugoslavia, Czechoslovakia, Josip Broz Tito

VIRI IN LITERATURA

- AJ, 1** – Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), f. 507-CK SKJ, IX, 119/I-335, zapis pogovora Nijaza Dizdarevića z I. Benediktovom 5. 4. 1968.
- AJ, 2** – AJ, f. 507, IX, 119/I-343, zapis o pogovoru N. Dizdarevića z M. Vasiljevom 10. 4. 1968.
- AJ, 3** – AJ, f. 507, IX, 119/I-337, zapis pogovora Mijalka Todorovića z Ivanom Benediktovom 16. 4. 1968.
- AJ, 4** – AJ, f. 507, IX, III/131, interno gradivo s 14. 5. 1968: Bilateralno sodelovanje s socialističnimi državami vzhodne Evrope.
- AJ, 5** – AJ, f. 507, zapis pogovora predsednika republike z veleposlanikom SZ Benediktovom 18. maja 1969 v Karadorđevu.
- AJ, 6** – AJ, f. 507, IX, IV/13b, prepis zvočnega zapisa z 8. skupne seje predsedstva in izvršnega odbora CK ZKJ 20. 5. 1968.
- AJ, 7** – AJ, f. 507, IX, III/131, prepis zvočnega zapisa z 8. skupne seje predsedstva in izvršnega odbora CK ZKJ 20. 5. 1968.
- AJ, 8** – AJ, f. 507, IX, 119/IV-200, informacija o pogovoru M. Todorovića s šefi diplomatskih misij SFRJ v evropskih socialističnih državah 1. 7. 1968.
- AJ, 9** – AJ, f. 507, stenografski zapis govora Josipa Broza Tita na 11. skupni seji predsedstva in izvršnega odbora ZKJ 21. 8. 1968.
- AJ, 10** – AJ, f. 507, stenografski zapis govora Josipa Broza Tita na 10. seji CK ZKJ 23. 8. 1968.
- AMIJ, 1** – Arhiv Muzeja istorije Jugoslavije Beograd (AMIJ), f. Kabinet predsednika republike (KPR) 1953–1980, I-2, interno gradivo: Program bivanja predsednika SFRJ in njegove žene v Sovjetski zvezi, interna gradiva s 7. 4. 1968 in 30. 5. 1968.
- AMIJ, 2** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, zapis o pogovoru M. Pavićevića z V. Kuznjecovom 12. 4. 1968.
- AMIJ, 3** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, telegram Lj. Babića J. Brozu Titu z 22. 4. 1968.

- AMIJ, 4** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, telegram Lj. Babića J. Brozu Titu s 23. 4. 1968.
- AMIJ, 5** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, interno gradivo s 27. 4. 1968: Bilateralni odnosi SFRJ-SZ.
- AMIJ, 6** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, povzetek neobjavljene zdravice tovariša predsednika /improvizirane/ na večerji v Moskvi 29. aprila 1968.
- AMIJ, 7** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, zapis pogovorov predsednika SFRJ in predsednika ZKJ tovariša Josipa Broza Tita ter članov jugoslovanske državne in strankarske delegacije s sovjetskimi strankarskimi in državnimi funkcionarji v Moskvi 29. 4. 1968.
- AMIJ, 8** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, zapis o pogovorih v centralnem komiteju KSSZ 29. 4. 1968 med predsednikom SFRJ in predsednikom ZKJ Josipom Brozom Titom in generalnim sekretarjem CK KSSZ L. I. Brežnjevom, ki ga je pripravil D. Vidić 3. 5. 1968.
- AMIJ, 9** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, nedatirano pismo L. Brežnjeva J. Brozu Titu.
- AMIJ, 10** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-2, nedatiran telegram D. Vidića J. Brozu Titu, poslan v Teheran.
- AMIJ, 11** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, I-3-a, zapis o pogovorih Tito-Ceausescu 24. 8. 1968, ki ga je pripravil J. Smole 27. 8. 1968.
- AMIJ, 12** – AMIJ, f. KBPR 1953–1980, I-5-b, zapis o pogovoru J. Broza Tita z veleposlanikom ZDA v SFRJ B. Elbrickom 23. 8. 1968.
- AMIJ, 13** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, II-3-a-1, poročilo Josipa Broza Tita o obisku Japonske, Mongolije in Irana ter o pogovorih v Moskvi, prebrano na seji predsedstva in izvršnega odbora CK ZKJ 20. 5. 1968.
- AMIJ, 14** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, II-3a-2, delovna gradiva s 4. 3. 1968 za 7. skupno sejo predsedstva in izvršnega odbora CK ZKJ: Pregled nekaterih aktualnih vprašanj sodelovanja in odnosov SFRJ z evropskimi socialističnimi državami.
- AMIJ, 15** – AMIJ, f. KPR 1953–1980, II-3a-2: Informacija zunanjega ministrstva SFRJ o notranjem razvoju ČSSR in nekaterih zunanje-političnih posledicah češkoslovaških dogodkov s 13. 5. 1968.
- AMIP, 1** – Arhiv ministarstva inostranih poslova Beograd (AMIP), PA-ČSSR 1968, d. 2, f. 159, pismo zunanjega ministrstva SFRJ jugoslovanskemu veleposlaništvu v Pragi z 11. 3. 1968.
- AMIP, 2** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 25, telegram T. Jakovlevskega z 19. 4. 1968.
- AMIP, 3** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 25, sporočilo T. Jakovlevskega z 19. 4. 1968.
- AMIP, 4** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 26, telegram T. Jakovlevskega z 19. 4. 1968.
- AMIP, 5** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 26, telegram T. Jakovlevskega z 9. 5. 1968.

- AMIP, 6** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 29, d. 26, telegram T. Jakovlevskega s 23. 4. 1968.
- AMIP, 7** – AMIP, PA ČSSR 1968, f. 29, d. 26, zapis o sprejemu L. Šimoviča pri M. Nikežiću 30. 4. 1968.
- AMIP, 8** – AMIP, PA-SZ 1968, f. 159, zapis o pogovoru Lj. Babiča z M. Vasiljevom 22. 4. 1968.
- AMZV, 1** – Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZVČR), f. Telegrami prejeti (TP), telegram (T) O. Pavlovskega s 7. 2. 1968.
- AMZV, 2** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 21. 3. 1968.
- AMZV, 3** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 29. 3. 1968.
- AMZV, 4** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 2. 4. 1968.
- AMZV, 5** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 20. 4. 1968.
- AMZV, 6** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 22. 4. 1968.
- AMZV, 7** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča s 26. 4. 1968.
- AMZV, 8** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča s 27. 4. 1968.
- AMZV, 9** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča s 30. 4. 1968.
- AMZV, 10** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča z 2. 5. 1968.
- AMZV, 11** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča s 6. 5. 1968.
- AMZV, 12** – AMZVČR, f. TP, T L. Šimoviča s 17. 6. 1968.
- Borba (1968a)**: 17. 4. 1968.
- Borba (1968b)**: 5. 5. 1968.
- Dabčević Kučar, S. (1997)**: Sedamdeset i prva: Hrvatski snovi i stvarnost. D. I. Zagreb, Interpublic.
- Ekspres politika (1968)**: 28. 4. 1968.
- Literární listy (1968)**: ...a zahraniční politika, 18. 4. 1968.
- Nova Makedonija (1968)**: 4. 5. 1968.
- Politika (1968a)**: 30. 4. 1968.
- Politika (1968b)**: 3. 5. 1968.
- Politika (1968c)**: 5. 5. 1968.
- Reportér (1968)**: Jugoslovánská teorie a praxe.
- Tripalo, M. (1990)**: Hrvatsko proleće. Zagreb, Globus.
- Hoppe, J. (1999)**: Od nedůvěry ke spojení a zpět. Československo-rumunské vztahy v letech 1967–1970. Soudobé dějiny, 6, 4. Praha, 443–459.
- Latyš, M. V. (1998)**: »Pražskaja vesna« 1968 g. i reakcija Kremlja. Moskva.
- Pelikán, J. (2006)**: Jugoslávie a počátek pražského jara (leden–březen 1968). Slovanský přehled, 4. Praha, 567–590.
- Pichoja, R. G. (1994)**: Čechoslovákija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS. Novaja i novejšaja istorija, 6. Moskva, 3–20.

- Pichoja, R. G. (1995):** Čechoslovakija, 1968 god. Vzgljad iz Moskvy. Po dokumentam CK KPSS. Novaja i novejšaja istorija, 1. Moskva, 34–48.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Retegan, M. (2002):** 1968. Ve stínu Pražského jara. Črta k rumunské zahraniční politice. Praha, Argo.
- Vondrová, J., Navrátil, J. (1996):** Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Sv.1. Prosinec 1967–červenec 1968. Brno, Doplněk.